

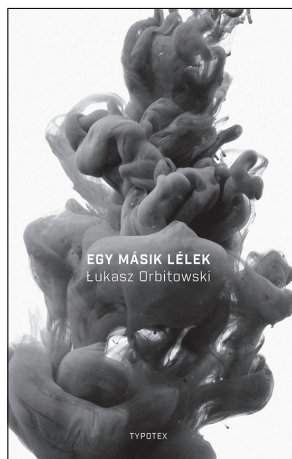
TOTÁLIS PUSZTULAT

Lukasz Orbitowski: *Egy másik lélek*

Epikus mű létere Lukasz Orbitowski *Egy másik lélek* című alkotása érdekes módon nemcsak a lélektani próza és a pikareszk regény hagyományait követi, hanem a tájleíró költészet sajátosságait is. Középpontjában az a lengyel kisváros, Bydgoszcz áll, amelynek lepusztult állapotát, valószerűtlenül széthullott mivoltát az elbeszélő, egyben a regény egyik főhőse, a kamasz Krzysiek Hoppe úgy ábrázolja, ahogyan azt a látvány közvetítése közben a világállapotot, a világérzést, az egzisztenciális létértelmezést is magába foglaló tájleíró versektől megszokhattuk. „A lépcsőházban mindig napfogyatkozás van. Mozog a korlát, átugrom az üvegcserepeket. (...) Közvetlenül a folyóparton van egy hűtőgépezem, de egy ideje csak olyan alakok ólálkodnak arrafelé, akik az Oderán túlról hozott kocscikat kalapálják ki, és villámgyorsan elpasszolják a Bugon túlra. Arrébb az út mindkét oldalán lepusztult kétszintes házak omladoznak. Némelyikről rég lekopott a festék, van, amit rózsaszínre pingáltak, és vannak ijesztően tarkák, mint a miénk.” (13.)

Bydgoszczban ennek a tájnak válik részévé az ember, mégpedig úgy, hogy létállapota egyben a természeti környezetet tükrözi. Hiszen a széthullott város töredékembereket, elidegenedett létállapotot feltételez, amelyet ismét a tájleíró költészetre jellemző szóképpel, a rész-egész viszonyon alapuló szinekdochéval, pontosabban ennek a szóképpnek a sokaságával láttat az elbeszélő. „A házakban ősz fejek, az ablakpárkányokon tetovált karok, macskák és öregasszonyok arcai. A belső udvarra vezető szűk járatokban mosott ruhák sűrűn teregetve.” (13–14.)¹

¹ A szinekdochéval telített szöveg olvasása közben a magyar befogadónak eszébe juthat József Attila tájleíró költészete, azon belül is például a *Téli éjszaka* című vers „a sarkon reszket egy zörgő kabát” szóképe. De nemcsak költészeti párhuzamok juthatnak eszünkbe a széthullott egzisztenciák városbéli ábrázolását követve: az utóbbi években Kelet-Közép-Európa jórészt magyarra is lefordított regényei bővelkednek olyan városábrázolásokban, ahol az ember léthelyzetét, pszichés és fizikai tulajdonságait egyaránt a milió határozza meg. A szlovák Ondrej Štefánik *Ujjatlan városában* például egy sorozatgyilkos a város „mintázatát” követve zaklatja a lakókat és a főhőst. Illetve Orbitowski egyik példaképének, a szintén lengyel Szczepan Twardochnek – akinek a szerző egyébként a kötete végén köszönetet is mond az észrevételeiért –, korábbi, *Morfium* című, és a legújabb, magyarul most a boltokba kerülő *A király* című művéből azt szűrhetjük le, hogy a nagyvárosi lét miként szolgált az antiszociális magatartású lakóinak kiváló táptalajt a megélhetésre, sőt, a „virágzásra”.

Typotex Kiadó
Fordította Mihályi Zsuzsa
Budapest, 2017
404 oldal, 3500 Ft

Ebben a pusztán testrészekkel leírható, szétesett, elidegenedett egzisztenciális állapotban az ember érzelmi világa is elsivárosodik. Ennek érzékeltetése érdekében ez a Bydgoszcz városa ihlette „tájéleírő költemény” az embereket nem csupán egy-egy testrésze szűkítve, hanem egyenesen állatokként, valamilyen állathoz hasonló lényekként jeleníti meg. Krzysiek bárkit lát maga előtt, ember helyett állatot lát bele. Például súlyosan alkoholistá apjáról egy helyütt így nyilatkozik: „A Dworcowa és a Gdańska utca sarkán apu megáll, behajlított lábbal a falhoz dörzsöli sovány ülepét, pontosan úgy, mint egy tüzelő macska” (89.). A boltban a pénztárosnő „úgy fújtat, mint egy vén kandúr” (159.), az utca közepén egy dagadt alak „döcögő gólyának öltözött” (38.), a benzinkút vezetőjét Fekete Báránynak, a konditerem főnökét pedig Pit Bullnak hívják.

A külső jegyek szintjén történő elállatiasodás a belső „állattá válásról”, azaz az állati ösztönök előtérbe kerüléséről is tanúskodik. Bydgoszczban mindenki a túlélésre játszik: az itt élő embert semmi más nem foglalkoztatja, mint hogy biológiai ösztöneit, az éhségét, a szomjúságát, a szexuális vágyait minél gyorsabban és minél hatékonyabban kielégíthesse. Mindezt pedig – a pikareszk regénynek ebben a modern változatában – „mozgásos” formában teszi: a város egész lakossága folyamatosan úton van, annak érdekében, hogy a betevőjét megkeresse vagy épp ellopja, vagy azért, hogy „az igazi élet máshol van, minket mind elfelejtettek” (300.) kollektív érzését leküzdje. Az utazás egyfelől konkrétan, ténylegesen értendő: a szomszéd Teresa néni például azért megy be mindennap dolgozni a mángorlóba, mert az a munkahely még működőképes, s továbbra is biztos egzisztenciát jelent a számára. Az utazás másfelől tényleges és képletes egyszerre, például Krzysiek apjánál, aki konkrétan a kocsmába, illetve a boltba, hitelbe vásárolni jár folyamatosan, hogy azután az alkoholtól mámoros állapotban átvitt értelemben folytassa „utazását”, s ott van a regény másik főszereplőjének, Jędreknak az apja, Ryszard bácsi, aki csupán képletesen, „könyvekben utazik”, azaz a könyvek adta történetekbe bújva képzel el magának egy jobb életet. A felnőttek tényleges és képletes utazását pedig ebben a lepusztult városban a gyermekeik sajátos „ellenutazással” próbálják kompenzálni.

Krzysiek, Jędrek és a hozzájuk csapódó unokatestvér, Darek kamaszkori „lógásai”, városban belüli túrái azonban már a mű harmadik műfaji összetevőjével, a lélektanival lesznek összefüggésben. Ennek megértéséhez a gyerekek családon belüli viszonyait érdemes szem előtt tartani, hiszen a regény rávilágít arra, hogy mi történik akkor, ha a fiatalok „galerijának” feje, egyben az „utazásaik” során az „idegenvezetőjük” pszichésen súlyosan sérült személyiség. Krzysiek első apaábrázolásától kezdve azt gondolhatnánk, hogy ez a terhelt személy nem más, mint maga az elbeszélő, akit alkoholistá felmenője lelkileg aberrálttá tett, de tévedünk. Hamar kiderül, hogy Jędrek az, akivel valami nagyon nincs rendben. Ami azért megdöbbenítő, mert első látásra Ryszard bácsi és felesége teljesen normális körülmények között nevelik a fiukat. Sőt: Ryszard bácsi „utazási” szokásai, azaz a könyvek szeretete a fia számára is a műveltségbe menekülést, s nem a városban való, elvileg céltalan bókászást feltételeznék. Elvileg. Csakhogy – s itt kezdődik Orbitowski regényében egy tűpontos pszichiátriai látélet felvázolása – a történet lélektani összetevője rávilágít arra, hogy mi történik egy gyermekkel, ha a szüleinek – jelen esetben főleg az apjára – a „ridegtartás” jellemző. Mivé lesz egy kamasz, ha az apja szabályai szerint, óramű pontossággal kell léteznie, s csak akkor érezheti úgy, hogy szeretik, ha követi a szabályokat. Önmagáért, saját érdemeiért, személyiségjegyeiért nem jár neki sem tisztelet, sem szeretet. Csak elvárások, amiket szigorúan betartatnak vele. S ahogyan arra a modern pszichiátriai kutatások rámutatnak – s amelyeket Orbitowski Jędrek jellemének felépítésekor tökéletesen alkalmaz –, az ilyesfajta „ridegtartás” a pszichopátia melegágya, ahol a szeretet nélküli, folyamatos elvárásokra – mintegy a családon belül őt ért traumák kompenzálásaként – a gyermek előbb a szülei iránti agresszióval, majd pedig bűncselekmények elkövetésével válaszolhat.

S ezt az utat érzékelhetjük Jędek esetében – a konkrét „utazásai” mellett nála ez a pszichés folyamat lesz az átvitt értelmű „mozgássor” –, amikor a kezdetben szabálykövetőnek és engedelmesnek tűnő kamasz srác a történet egy látszólag jelentéktelen pontján fellázad az apja ellen, s agresszív reakciókat mutat felé. Az eset valójában banálisnak tűnik. Jędek engedélyt kér az apjától, hogy Darekéknél aludhasson. „Ryszard bácsi olyan, mint a kígyó, hosszszan emésztí a kérdéseket. Gondosan összehajtogatja az újságot. A szemüvege mögül néz Jędrekre. Masszírozni kezdi a halántékát, ráncolja a homlokát. Nyel egyet, mély levegőt vesz, mintha nagy erőfeszítést okozna neki az, hogy elgondolkodik Jędek kérésén. Leteszi a szemüvegét az újság mellé, és ünnepélyes hangon kijelenti, hogy nem engedélyezi. Jędek túl fiatal még, semmi oka, hogy Dareknél aludjon. (...) Jędek még mindig mindig vigyázzban áll. Katonásan bölint, hátraarcot csinál és elvonul, az ajtóból még odaveti: – Ahogy gondolod, papa, én akkor is elmegyek. Ryszard bácsi lecsapja az újságot, a hangja viszont nyugodt. Emlékezteti Jędrekre arra, hogy tanulnia kell, és ha nem engedelmeskedik neki, annak nagyon súlyos következményei lesznek. Jędek az apja elé lép. Mintha fekete felhőt húzna magával. – Mit csinálsz velem, papa? (...) – Mama, én csak kíváncsi vagyok, mit csinál velem. Maga elé tartja a kezét, gyors mozdulatot tesz, mintha egy láthatatlan tárgyat volna maga előtt. Lapátkeze talán húsz centire áll meg Ryszard bácsi sápadt arcától. Ryszard bácsi a fotelben lapul. Szaporán pislog, a lélegzete sípolóvá válik. Jędek ellazul, leereszti a kezét, és bemegy a szobájába. Már csak az hiányzik, hogy fütyörészni kezdjen. Ryszard bácsi izzadt kézzel nyúl az újságért, de nem tudja megtartani.” (64–66.)

A szülő ellen később ténylegesen is bekövetkező agresszív reakciót pedig lavinaszerűen követi Jędreknél a most már a külvilággal szemben elkövetett kihágások és bűncselekmények sora. Łukasz Orbitowski művében Jędek első agressziójával és az otthonából való önkényes távozásával a regény három, eddig egymástól jól elkülöníthető műfaji összetevője – a tájleíró költészeti, a pikareszk és a lélektani – egyesül, amikor a fiatalok csatangolása egy pszichopata személy vezette „utazássá” alakul át a Jędek által „totális pusztulatnak” (303.) nevezett város alvilági bugyraiba.² Ettől kezdve egy modern kori, profanizált Dante-féle Pokol tárul elénk, egyfelől a fiatalok bejárta helyszínek, másfelől, az ezeken a helyeken elkövetett bűncselekmények révén. Ebben a profanizált Pokolban ugyanúgy, mint Dante *Isteni színjátékában*, nagyon fontos szerepet játszik a víz. Ahogyan a klasszikus műben az Akherón folyón kell átlépnie a Vergilius vezette költőnek, hogy a „túloldalon” találja magát, a Jędek vezette fiúk is először egy tóparton – ráadásul azt követően, hogy bringájukkal betévedtek egy sűrű, sötét erdőbe – szembesülnek városuk újabb, eddig nem ismert pokolbéli helyével, ugyanakkor idegenvezetőjük lelki poklával. Sőt, Kháron ladikjának modernizált és profanizált változata is jelzi az alvilági útjuk megkezdését: „Találunk egy kis stéget, benyúluk a barna vízbe. Le vesszük a cipőnket, leülünk a korhadt deszkára. Ujjunkkal kavarkjuk a vizet. Dareknek túl rövid a lába, a levegőben kalimpál. Lomha szitakötők szállnak fölöttünk. A tó közepén lebeg egy csámpás ladik, nem lennék meglepve, ha elaludt volna benne valaki” (40.).

A Pokol tornácán mind Dareknek, mind pedig Krzysieknek szembesülnie kell azzal, hogy Jędek mire képes. Hogy – szintén a pszichopatak jellemző jegyeit felvillantva – mindenféle félelem, szorongás és empátikus képesség hiányában, kegyetlenül, s csak azért, hogy érzékeltesse, „ki az Úr a házban”, azaz, hogy a gyermekkori traumák kom-

² A kötet fordítójának, Mihályi Zsuzsának, aki klasszikus 20. századi szerzők, például Czesław Miłosz vagy Zbigniew Herbert esszéi mellett kortárs lengyel írók prózai műveit ülteti át magyar nyelvre, az írásom címéül is választott „totális pusztulat” szófordulata önmagában jelzi: a fordító remek érzékkel és nyelvi bravúrokkal adja vissza Orbitowski lírai fordulatokkal is telített szövegét, hiszen ez esetben sem az egyszerű „totális pusztulás” vagy „teljes lepusztultság” szókapcsolatot használja, hanem a szóösszetétel bizarrságával is érzékelteti a táj szereplők magatartását befolyásolni képes mivoltát.

penzálásaképp végre ő legyen a vezér, hogyan végez három rábízott kismacsckával. Hogy ezután a macskák – ahogy Jędrek későbbi áldozatai vagy a tettek elkövetéséhez használt eszközök – a Pokol tornácára átvezető vízben, illetve a Brda folyóban landoljanak. S hogy ezt követően – mint aki jól végezte dolgát – egy olyan helyre, egy betonlabirintusba is elvezesse az alattvalóinak vélt „útitársait”, ahol hét ajtó kinyitásával a bydgoszczi Pokol valóban egyre mélyebb bugyraiban találják magukat, s hogy az utolsóban kénytelenek legyenek – akár kívánják, akár nem – a férfiszerezmet is megtapasztalni.

A fiúk Jędrek vezetete alvilági utazása azonban a nem kívánt szexuális aktussal még korántsem ér véget. A regény három műfaji összetevőjének szimbiózisát ugyanis a kamaszok „utazási szokásainak” felmérése, s benne épp Jędrek vallomása teszi teljessé. Jędrek egy közös filmnézés után, ahol a Robin Williams alakította főhős dzsungelkalandot él át, felteszi a másik két fiúnak a kérdést, hogy ha elhagyhatnák Bydgoszcz városának vagy akár az országuknak a határait, akkor hová vitetnék magukat. „Darek a felső ajkát harapdálva bevallja, hogy legszívesebben Rióba, és mindenképpen a karnevál alatt. (...) Rajtam a sor. Tulajdonképpen nem is tudom, mit mondjak. A dzsungel jöhet. Vagy valamelyik meleg ország. Legszívesebben egy földközi-tengeri táblán játszanék. Vinném a langyos szelet, az azúrkék vizet és a napmeleg homokot. Lengyelországban mindig esik, hideg van. (...) Dareknek nagyon tetszik az ötlet, Jędreket faggatja, mit szeretne. – Időben lehet mozogni? Tudjátok, előre meg hátra – kérdezi, és miután rábólintunk, folytatja: – Akkor akár itt is lehetnék, csak sokkal korábban. Tudjátok, amikor nem volt még Bydgoszcz meg semmi sem. Semmi, értitek. Talán egy-két állat. De emberek nem, pont ez a lényeg, hogy emberek ne legyenek, na.” (123–124.)

Jędrek számára tehát nem elég, hogy a mostani lakhelyén félig emberi, félig állati lényeket lát maga előtt: „csak töredékeket: egy ismeretlen kirakós darabkáit. A kapaszkodókat markoló szőrös kezeket, fáradt nyakakat és gyapjúsapka alól kinéző karikás szemeket” (128.), ő pusztán állatokat kíván látni maga előtt, akik fölött „igazságosztó fiúként” (233.) uralkodhat. Nemcsak alvilági idegenvezetőként, de a három kismacsckával történetek analógiájára az életük vagy a haláluk döntőnökeként is. S a pszichopata képletes, lelki utazásának ezen pontján, így válik Darek Jędrek szemében már csupán állati áldozattá.

A „Jędrek szeme” kifejezés mélyebb értelmet rejt, s a galeri maradék két tagja, Krzysiek és Jędrek közötti kapocs újabb lélektani összefüggéseit is magában foglalja. Jędrek ugyanis Darek meggyilkolása közben mutat először – a pszichopatáknál gyakran kísérőjelenségként megfigyelhető – skizoid vonásokat. Látja magát kívülről, miközben a kést – többször is, ugyanúgy, mint a kismacsckákban – megforgatja Darekben: „Jędrekben kinyílik egy új szempár. Nem lepődik meg, inkább természetesnek érzi ezt a helyzetet. Látja maga előtt a cipősszekerényt, a fogast a kabátokkal, a sarokba állított esernyőt és Dareket, ahogy a fehér sportcipő fűzőjét köti. Jędrek másik szempárja a mennyezetről néz. Látja az egész előszobát és magát Jędreket is, ahogy előveszi a felsője zsebéből a rugós kést. Megpendül a penge, ahogy előugrik. Darek abbahagyja a cipőkötést, hátra akar fordulni. Erre már nincs ideje. Jędrek többször is belevágja a kést görnyedő hátába, pont a lapockák alatt. Markolatig mélyed bele a penge, és Darek teste a föld felé hajlik, mintha hirtelen ráugrott volna egy láthatatlan személy. Sötét vér itatja át az ingét” (131.).

Jędreket azonban – s a szereplők közötti igen figyelemreméltó interperszonális kapcsolatok miatt számunkra ez az érdekesebb – Krzysiek is tökéletesen látja. Amíg a környezetében a Jędrekre jellemző „pszichopata báj”³ miatt senki sem lát át a valódi énjén, sőt, a

³ A pszichopaták egyik jellemző tulajdonságáról van itt szó, amellyel Jędrek szintén nagyon erősen rendelkezik: báját használva mindig tudja, hogy kinek mit kell mondania annak érdekében, hogy az illetőt az ujjá köré csavarja. A regényben az egyik ilyen szereplő, aki folyamatosan bedől Jędrek bájának, Wanda néni, akitől Jędrek a cukrászmesterséget tanulja. A fiú bármit csinál – például első bűncselekménye után hetekre eltűnik a városból, s így az iskolából is, vagy épp folya-

lakóközösségből többen is őt tartják „a világ legjobb gyerekének” (355.), Krzysiek mindvégig tisztában van Jędrek tetteivel. Ennek ellenére mégis felnéz rá, tiszteli, „félistennek” (131.) titulálja, s ezzel a fajta „látásával” mintha Jędrek „időutazását” valósítaná meg: feljogosítja a barátját arra, hogy visszamelve az időbe, mint egy antik uralkodó vagy istenség, maga döntsön az állatként kezelt, pusztán nyájnak, csordának vélt embertömeg fölött. Ezt azért is teszi, mert ő maga is kifejti, hogy sokkal jobban érezné magát egy korábbi korszakban, ahol minden sokkal egyértelműbb volt: „Hanyatt fekszem, s elképzelem, milyen lehetett az élet a régi időkben, amikor minden tiszta volt” (203.).

A regény tökéletesen kidolgozott lélektani szála miatt mind Jędrek Krzysiek-féle felmentése, mind pedig Jędrek Darek, azaz unokatestvére elleni támadása logikusnak tűnik. Mindkettő az apák iránti ambivalens viszonytal magyarázható. Krzysiek Jędrekhez való, bármi áron való ragaszkodásának oka az, hogy alkoholista, semmirekellő apja helyett a nála idősebb fiúban szeretné az apját megtalálni, s ezért szinte feltétel nélkül szereti,⁴ Jędrek pedig Darek megölésével a saját rideg apját kívánja unokatestvére szüleire cserélni. S a Darek-szülők adják is alá a lovat, amikor – mit sem sejtve a tettéről – tényleg a fiukként bánnak vele.

Krzysiek szeme Jędrek jövője felé is nyitott. Látja, tudja, érzi, hogy a fiú újra ölni fog. Mert a barátjában lakozó másik szem, s ezáltal a benne szunnyadó másik lélek nem hagyja nyugodni. S hogy ki lesz a következő áldozat, azt ugyan Krzysiek – szintén a negatív apaképe, az apjához fűződő rossz élményei miatt – megpróbálja irányítani, de Jędrek skizoid szeme ekkor már másfelé tekint. Más áldozat után néz, mint akire Krzysiek gondol. A büntett hátborzongató véghezvitelével, vagyis Jędreknek a bydgoszczi Pokol újabb térbeli és lélektani bugyrába való beleerreszkedésével a pszichopata fiatalember eléri a célját: a „totális pusztulatba”, a sűrű, homályos, foszlásnak, bomlásnak indult városba egyedül az ő, a vágyott „időutazása” miatt paradox módon heroikusnak gondolt vagy istenekhez méltónak hitt tette képes némi szintet vinni: „Mindennek olyan a színe, mint a régi filmkockáknak, és ugyanannyira valóságos is. Rajzolt város, mese a lakókról, dal a megjegyezhetetlen színekről. Csak egy árnyalat élénkíti fel ezt a fölösleges várost, ezt az értelmetlen és szenvedéssel teli várat. Vörös szivárog a panelházból a Gordon utcára, szétömlik az aszfalton, bevonja az emberek cipőjét, az autók kerekeit, összekeveredik a Visztula és a Brda vizével, olyan képzetet kelt, mintha erre az egyetlen pillanatra ragyogó élettől lüktetne a város” (351.).

---

matosan lop a cukrászműhelyből –, nem számít, mert Wanda néni folyton megbocsájt neki. Hiszen, mint mondja: „az ilyen munkaerő aranyat ér” (302.).

⁴ Krzysiek Jędrek iránti ambivalens, de minden egyes tett után a barátja felmentését is magában foglaló érzéseiről talán ez a két vallomás árulkodik a leginkább: A három, Jędrekre bízott kismacska kegyetlen kivégzését látva Krzysiek megjegyzi, hogy Jędrek „a macskákkal nálam túlment egy határon”, de rögtön hozzáteszi: „másképp viszont nem mindenki oldott volna meg ilyen feladatot” (58.). A fiú rá gyakorolt rendkívül erős hatását pedig ezekből a szavaiból is lehet érezni: „Szeretnék elbújni Jędrek mögé. Belevesznék hatalmas termetébe, de meg is védeném, ha arra lenne szükség” (77.).